

UZ ČLANAK »KRITIČKE PROSUDBE FILOZOFSKE SPOZNAJE BOGA«

Rudolf Brajčić

Opet se javlja potreba da se s Kantom današnji kršćanski filozof i teolog napose pozabave. To je prešutna poruka jasnog i preglednog članka Ivana Devčića, u kojem je ukratko pokazao stanje kršćanske filozofije poslije Kantove kritike Anzelmovih i Tominih dokaza za Božju opstojanost.¹ Uglavnom se poslije Kanta ili priznaje da nije moguće iznijeti racionalni (spekulativni) dokaz za Božju opstojnost ili se pokušava preispitivanje metafizičko-gnozeoloških polazišta dokaza za Božju opstojnost, ali bez konsenzusa, a na žalost i bez dovoljne dokazne snage. U takvim prilikama nije na odmet nijedna riječ, koja bi mogla ohrabriti one koji su uvjereni u valjanost Tominih dokaza.

Dakle, nakon Kantove kritike dokaza spekulativnog uma da se zaključi opstojnost najvišeg bića nijedan pokušaj koji je išao za tim, da tim dokazima povрати staro povjerenje nije potpuno uspio, s pravom tvrdi Devčić. Među tim pokušajima svakako je najznačajniji onaj Maréchalov. Prema Maréchalu mi afirmiramo Apsolutno kao zadnji cilj u svakom činu našega duha. I po Kantu je tako. Kantovoj ideji o apsolutno-nužnom biću jest zadaća da razum upravi na određeni cilj, pa je stoga prisutna posvud u djelovanju duha.² Zato ostaje problem: Kako dokazati da prisutnost Apsolutnog u svakom djelovanju našeg duha nije uvjet našega mišljenja nego očitovanje apsolutne stvarnosti? Reći da bi u slučaju prisutnosti Apsolutnoga samo kao uvjeta našeg razumnog djelovanja radikalna težnja naše intelektualne naravi bila logički apsurd — težnja ni za čim, znači na neki način prijeći s polja teoretskog na polje praktičnog uma, gdje bi Bog bio nuždan da bi se uskladio bezuvjetan način djelovanja čovječjeg uma s bezuvjetnom njegovom težnjom za Apsolutnim. To bi značilo neizravno potvrditi Kantovu tvrdnju da je Božja opstojanost spekulativnim umom nedohvatna.³

Uz Maréchala se javljaju i neotomisti. Oni upozoravaju da Tomini dokazi pretpostavljaju ne samo iskustvo nenužnosti i ograničenosti bića u svijetu nego i određeno iskustvo Boga u stvorovima, odnosno da pretpostavljaju konaturalnu spoznaju Boga, koja se u dokazima kategorizira. Hvalevrijedno je to upozorenje, jer filozofsko dokazivanje ne smije biti drugo do kategoriziranje netematske konaturalne (intuitivne) spoznaje. No, time nije riješeno, da li je Tomina kategorizacija logična ili ne, da li su mu dokazi za Božju opstojanost prikriveni ontologijski dokaz — Kant misli da jesu — ili su mu pod logičnim vidom bez prigovora. Tu logičnu ispravnost Tominih (skolastičkih) dokaza valja pokazati, a ne samo utvr-

¹ Vidi IVAN DEVČIĆ, *Kritičke prosudbe filozofske spoznaje Boga* u CUS 19 (1984), 3, 212—222.

² *Kritika čistoga uma* (unaprijed Kću). Preveo V. D. SONNENFELD, Zagreb, 1984, str. 292.

³ F. LIVERZIANI misli da je i Maréchal ostao u intelektualističkoj zamci, tj. da je i njegov dokaz prikriven ontološki dokaz. Vidi I. Devčić, nav. članak, str. 218.

diti da im konaturalna spoznaja Boga ne manjka kao podloga. Pri tom treba čvrsto držati na pameti da Kant Tomine dokaze smatra prikrivenim ontologijskim dokaznim postupcima *sa svoga stanovišta*, prema kojemu nema mogućnosti sintetičkih spoznaja izvan prostorno-vremenskog iskustva, pa da Tomine dokaze ne obara sa stanovišta logike općenito. Stoga, ako želimo opravdati logičnost skolastičkih dokaza za Božju opstojanost, moramo obeskrjepiti Kantovu postavku o nemogućnosti sintetičkog znanja izvan prostorno-vremenskog iskustva, a ne preispitati Tominu logičnost. Svrha je ovih redaka, u sklopu dokazivanja egzistencije nužnoga bića, obeskrjepiti upravo tu Kantovu postavku. Time ovo pisanje prelazi okvire pregnantnog Devčićeva članka, ali se ipak na nj nadovezuje.

Kant priznaje da mi po zakonima našega mišljenja uvjetno biće ne možemo misliti bez bezuvjetnoga. To znači da pojam bezuvjetnog nužnog bića nije u sebi protuslovan. No, unatoč tome može biti prazan pojam, ako se njegov objektivni realitet ne dokaže posebno. To se dokazivanje prema Kantu uvijek osniva na načelima mogućeg iskustva, a ne na načelu analize (na načelu protuslovlja).⁴ Zato je pojam apsolutno nužnog bića, koje se ne da provjeriti iskustvom, čisti umski pojam, samo jedna logička mogućnost, tj. čista ideja, čiji objektivni realitet; time što je umu potrebna, nije ni izdaleka još dokazana pa je stoga bez dokazane stvarne mogućnosti.⁵

Iz toga Kantova stajališta nastaje razlika između Kanta i skolastika. Skolasticci kažu: Ako nešto egzistira, onda mora egzistirati i apsolutno nužno biće. Kant kaže: Ako nešto egzistira, onda moramo misliti apsolutno nužno biće. Kant kaže: Ako nešto egzistira, onda moramo misliti apsolutno nužno biće. No, zbog toga što mi ne možemo „misliti“ uvjetno bez bezuvjetnog ne znači da bezuvjetno biće sigurno egzistira, jer se objektivni realitet ideje nužnog bića kao sintetičke spoznaje ne da nikako dokazati.

Da li se objektivni realitet ideje nužnog bića zbilja ne može nikako dokazati?

Prije nego prijeđemo na odgovor, recimo zašto Kant osporava objektivni realitet ideji nužnoga bića. Ideja nužnog bića je sintetička ideja (biće + nužno). Da se dokaže objektivni realitet te ideje, trebalo bi dokazati istinitost ovog sintetičkog suda: biće je nužno. Međutim to je nemoguće dokazati, jer se sintetički sudovi mogu dokazati jedino na osnovama načela mogućeg iskustva. Nužno biće ne može biti predmet našeg iskustva. Zašto se pak istinitost sintetičkog suda može doznati samo na osnovama načela mogućeg iskustva? Zato, jer predikat takvih sudova nije sadržan u subjektu, da bismo ga iz njega mogli deducirati.

Međutim, Kantovo shvaćanje sintetičkih sudova nije opravdano.⁶ Za njih ima drugih obrazloženja, prema kojima su oni transcendentni

⁴ Kču, 275.

⁵ Kču, 273.

⁶ Prigodom promocije prvog prijevoda Kantove *Kritike čistoga uma* na hrvatski jezik jedan je njemački predavač ustvrdio da Kant nije utemeljio svoje sintetičke sudove a priori.

odnošaji subjekta prema jednom terminu izvan njega.⁷ Upirući se na postavku, da su sintetički sudovi a priori transcendentelni odnošaji, neće biti teško pokazati istinitost sintetičkog suda: biće nužno egzistira.

Krenimo iz iskustva i recimo: Ako nešto egzistira, a egzistiram barem ja, egzistira *biće*. Time pokazujemo da pojam bića nije samo pomišljan kao logična mogućnost nego da je *objektivni realitet*, stvarna mogućnost. Biće je biće, ono je ono što jest. To je analitički sud o biću. Svi su ostali sudovi o njemu sintetički. Tako i sud: *Biće je nužno ili biće je nenužno*. Da te sudove stvara um na temelju iskustva, to je neizbježno, i za Kanta. Da je kontigentno (nenužno) biće objektivni realitet, to doznajemo iz iskustva. Ali, kako doznati za nužno biće, da je objektivni realitet. Samo su dvije mogućnosti: iz iskustva ili iz samog pojma bića. Nužno biće ne podliježe iskustvu. Dakle, iz samog pojma bića. Ali pojam »nuždan« nije sadržan u pojmu bića. To je samo dijelom istina. »Nužnost opstojnosti« nije formalno sadržana u pojmu bića u *apsolutnom* smislu. »Nužnost opstojnosti« nije neki formalni dio sadržaja pojma bića. Međutim, ako biće promatramo s obzirom na opstojnost, tada *kontemplacijom* bića i opstojnosti vidimo da biće na temelju toga što je biće može biti nužno i nenužno. Otkuda to vidimo? To ne vidimo analizom pojma bića nego njegovim stavljanjem u odnos prema opstojnosti. Niti se to izvodom (dedukcijom) dokazuje nego se poređenjem subjekta i termina *vidi*. Kako je to moguće? To je moguće zato, jer su u jednom pojmu osim njegova formalnog sadržaja materijalno sadržane ili fundamentalno sadržane sve mogućnosti njegova ostvarenja. U pojmu su čovjeka uz ljudsku narav sadržani svi ljudi kao različite mogućnosti ostvarenja ljudske naravi. Tako su i u pojmu bića sadržane sve mogućnosti načina ostvarenja bića, i mogućnost nužnosti i mogućnost nenužnosti.⁸ Te se mogućnosti spoznajno razabiru stavljanjem pojma u odnos prema različitim terminima, pri čemu se mogućnosti njegova ostvarenja očituju kao odnošaji. Dok taj termin ne postavimo, ničim ne možemo spoznati, te mogućnosti u pojmu, jer bez termina nemamo odnošaja, a ako ga nemamo, ne možemo ga ni spoznati. Odnosaj nastane kad se postavi termin prema kojemu se nešto odnosi. Tek tada možemo taj odnos spoznati, jer ga tek tada imamo pred sobom. Tako iz pojma bića, gleda naš u sebi, ne možemo znati je li biće nužno ili ne. Tek kada ga stavimo u odnos prema opstojnosti, vidimo da time što jest ne može ne biti nužno i nenužno. Biće s obzirom na stvarnu opstojnost ima odnos nužnosti ili nenužnosti.⁹ Za odnos nenužnosti imamo iskustvo, po kojemu smo došli do pojma bića kao objektivnog realiteta. Kad pojam bića jednom imamo, nije potrebno provjeravati iskustvom odnos nužnosti, da bismo se uvjerali u njegovu *teoretsku* istinitost. Za njegovu je teoretsku istinitost do-

⁷ Vidi R. BRAJČIĆ, *Transcendentelni odnošaji — temelj proširene metafizike*, OŽ 32 (1977), 5, 394—417.

⁸ Za bolje shvaćanje kazanoga navodim slijedeće: Ja postojim. Dakle, postoji čovjek. Ovdje zaključkom nadilazim svoje iskustvo. Moje je iskustvo konkretnog čovjeka. U zaključku je pak pojam čovjeka općenito. Kako je to moguće. Moje je iskustvo o čovjeku doduše konkretno, ali ono je iskustvo nečega što i drugi imaju, tj. iskustvo ljudske naravi, koju i drugi posjeduju. Tako je moje iskustvo, iako konkretno, iskustvo nečeg zajedničkog. Utoliko u svojem iskustvu imam i sve ostale.

⁹ Usp. R. BRAJČIĆ, *Pojam bića u odnosu na svoje subjekte* u OŽ 36 (1981), 5, 422—30.

voljno znati da je pojam bića, koji je temelj odnosa nužnosti objektivni realitet, jer je odnos realan, ako je temelj odnosa realan. Realitet nužnosti počiva na realitetu bića.

Pojam je nužnog bića, dakle, objektivni realitet unatoč njegovoj sintetičnosti. To znači da on nije prazan pojam nego da izriče mogućnost stvari koju izriče.

Da je naš zaključak ispravan, potvrđuje i to što se nijekanjem nužnosti unosi u pojam bića protuslovlje. Prema Kantu je nemoguće dokazati da suprotnost nužnosti protuslovi biću. S Kantova stajališta to je shvatljivo, jer prema njemu »nužno« *nikako*, ni apsolutno ni relativno, ne spada na pojam bića, pa prema tome ni suprotnost nužnosti ne može protusloviti biću. To isto vrijedi za sve sintetičke sudove.¹⁰ Njihova se istinitost nikada ne može dokazati protuslovljem. Protuslovljem se može dokazati samo istinitost analitičkih sudova.¹¹ Ipak je i Kant nesvjesno pokazao načelom protuslovlja da je to načelo kriterij istinitosti analitičkih sudova, što je sintetički sud, i tako protuslovljem dokazao istinitost jednog sintetičkog suda.¹² No, i neovisno o Kantovoj nedosljednosti u toj stvari dokazivost istinitosti sintetičkih sudova načelom protuslovlja jest očita.

Dakako, to je očito, ako se sintetički sudovi shvate kao transcendentne relacije, kao što smo ih mi prikazali.¹³ Transcendentna se, naime, relacija temelji na biti subjekta. Stoga je njezina suprotnost u protuslovlju s onim što se u subjektu zamišlja. Biće je nužno znači da je biće, time što je biće ili ukoliko je biće, nužno, dakako i nenužno. Jasno je sad da nenužnost u isključivom smislu protuslovi biću, ukoliko je biće, pa se prema tome kao suprotan stav uvijek mora biću u cjelini odricati, jer se bez protuslovlja ne može o njemu tvrditi. Time je potvrđena stvarna (realna) mogućnost nužnoga bića, a i njegova stvarna egzistencija, jer kad ne bi stvarno egzistiralo, imali bismo ideju nužnog bića kao stvarnog realiteta bez odgovarajućeg stvarnog predmeta. Stoga se Kant bori protiv stvarnom realitetu pojma nužnog bića, dobro znajući da pojam nužnog bića kao stvarnog realiteta sobom povezuje stvarnu egzistenciju.¹⁴ Pojam nužnog bića jest realan. U slučaju da nužno biće ne egzistira izvan subjekta koji misli, imali bismo *realan* pojam o jednom biću bez njegova ostvarenja. Realan pak pojam bez ostvarenja — to je pojam o nenužnom biću, koje se ne mora nužno ostvariti, pa bi trebalo reći: u slučaju da nužno biće nije stvarnost, nužno biće je nenužno biće, što je protuslovlje. Nužno biće ne egzistira, jer je moguće da egzistira, nego: nužno je biće moguće, jer egzistira.

Opravdano, dakle, skolastici tvrde: Ako nešto egzistira, onda mora egzistirati i apsolutno-nužno biće, što im je ishodište za daljnje razvijanje dokaza za Božju opstojnost, a što Kant osporava bez temelja i tako kritiku dokaza za Božju opstojnost čini bespredmetnom. Iskustvo nečega

¹⁰ Kču 93.

¹¹ Kču 275.

¹² Vidi R. BRAJČIĆ, O jednoj stranici Kantove »Kritike čistoga uma«, u *Filozofska istraživanja* 4 (1984), 2, 243—249.

¹³ Vidi napomenu 6.

¹⁴ Vidi napomenu 4. i 5.

što egzistira osigurava pojmu bića objektivni realitet, a na temelju pojma bića počiva nužnost kao transcendentalna relacija bića s obzirom na opstojnost, koja se dohvaća metafizičkom kontemplacijom, a kategorizira sintetičkim sudom, što skolastici i čine gornjim zaključivanjem, iako je izraz »sintetički sud« kod njih ovdje izvan uporabe kao što im je i izraz »transcendentalna relacija« ovdje nepoznat.

DVERI

Anita Pavić

u tmini vojska beznada
oštri krute mačeve

tko prozbori prvu riječ
u mraku
ne može pronaći svoju glavu

tako je svugdje
gdje su ratovi hladni

a neka žena prozbori
riječ sa svojim djetetom
nježnu

vojska beznada planu gnjevom
mačevi se polome
i riječi utihnu

rat je

u skloništu su upisana sva ljudska imena
u stijene

ipak
kroz studen rata
čuje se škripa vrata
nekog izgubljenog sata

i ulaz u pakao
i ulaz u raj
i ulaz u čistilište

i nikad se neće zatvoriti dveri